INNOVATIVE PUBLICATION
Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation
Vol.4 №5 (2026). MAY
innovativepublication.uz

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA TASHABBUSKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI.

EFFECTIVE METHODS OF DEVELOPING ENTREPRENEURSHIP IN PRIMARY STUDENTS.

Ismailova Lobar Maksudovna
2nd year master's student of the Nizami University of Uzbekistan
Tel number: +998505721215
E-mail: ismailovalobar10@gmail.com

Ismailova Lobar Maxsudovna
Nizomiy nomidagi O‘zMPU 2-bosqich magistranti
Tel raqam: +998505721215
E-mail: ismailovalobar10@gmail.com

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tashabbuskorlik fazilatini rivojlantirishning samarali usullari tahlil qilinadi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning shaxsiy faolligi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligini shakllantirish muhim pedagogik vazifa sifatida qaraladi. Maqolada tashabbuskorlik tushunchasining mazmun-mohiyati yoritilib, uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va o‘yinli yondashuvlar asoslab beriladi. Shuningdek, o‘quvchilarda tashabbuskorlikni shakllantirishda o‘qituvchining roli, ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish va rag‘batlantirish mexanizmlarining ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tashabbuskorlikni rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

KALIT SO’ZLAR: pedagogika, usul, metod, tashabbuskorlik, mexanizm, metodika, uslub, jarayon,bosqich,integratsiya

ABSTRACT: This article analyzes effective methods for developing initiative in primary school students. The formation of personal activity, independent thinking and social activity of students at the primary education stage is considered an important pedagogical task. The article highlights the essence of the concept of initiative and justifies innovative pedagogical technologies, interactive methods and game

approaches that serve its development. It also reveals the role of the teacher in the formation of initiative in students, the importance of mechanisms for the correct organization and stimulation of the educational process. Based on the results of the research, practical recommendations for developing initiative in primary school students have been developed.

KEYWORDS: pedagogy, method, method, initiative, mechanism, methodology, style, process, stage, integration

Tashabbuskorlikni rivojlantirishning metodik mexanizmlaridan biri – o‘quv vazifalarini “avtonomiya qo‘llab-quvvatlovchi” uslubda berishdir. Bunda o‘qituvchi buyruqbozlikdan ko‘ra izohlash, tanlov taklif qilish, o‘quvchining fikrini so‘rash, topshiriqning ma’nosini ochib berish, jarayonni nazorat qilishdan ko‘ra yo‘naltirishga urg‘u beradi. O‘zini-o‘zi belgilash nazariyasi nuqtayi nazaridan, o‘quvchiga tanlov imkonini berish (masalan, matn bo‘yicha 2 ta topshiriqdan birini tanlash, taqdimotning shaklini belgilash, guruhdagi rolni tanlash) avtonomiya ehtiyojini qondiradi va tashabbusni oshiradi. Biroq tanlov “cheksiz” bo‘lmasligi kerak: boshlang‘ich sinfda tanlov variantlari 2–3 tadan oshmasa maqsadga muvofiq, aks holda bola chalg‘ishi yoki qaror qabul qila olmasligi mumkin. Avtonomiyani qo‘llab-quvvatlash shu bilan birga mas’uliyatni ham tarbiyalaydi: o‘quvchi tanlagan ishining natijasi uchun javob beradi, bu esa tashabbuskorlikning irodaviy komponentini mustahkamlaydi.

Ta’lim jarayonida tashabbuskorlikni kuchaytiruvchi yana bir muhim yo‘l – muammoli vaziyat yaratish va savol qo‘yish madaniyatini shakllantirishdir. Muammoli o‘qitishda o‘qituvchi tayyor qoidani e’lon qilishdan ko‘ra, o‘quvchini kuzatish, taqqoslash, taxmin qilish, dalillashga undaydigan savollar beradi; o‘quvchi esa javobni topish uchun faol aqliy harakat qiladi. Bunday jarayonda “savol berish” tashabbusning birinchi ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi savollarni faqat o‘zi bermasdan, o‘quvchilarning savollarini ham qadrlashi, ularni doskaga yozib borishi, “eng qiziq savol”ni muhokama qilishi, savolni qayta ifodalashni o‘rgatishi muhim. Bu yondashuv Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi g‘oyasiga mos: savol orqali o‘quvchi o‘z bilimi chegarasini anglaydi va yangi bilimga ehtiyoj sezadi. Savol qo‘yish madaniyatini rivojlantirish uchun “Savol qutisi”, “Nega?” burchagi, “Bugun men bilib oldim, bilmoqchiman” kabi refleksiv kartochkalardan foydalanish mumkin. Bunday vositalar metodik jihatdan oddiy bo‘lsa-da, o‘quvchining ichki faolligini uyg‘otadi va tashabbuskorlikni kundalik odatga aylantiradi.

Boshlang‘ich sinfda tashabbuskorlikni rivojlantirishda o‘yin texnologiyalarining imkoniyati katta. O‘yin bolalar uchun tabiiy faoliyat turi bo‘lib, unda qoidaga rioya

qilish, rolni bajarish, hamkorlik, raqobat va o‘zini namoyon qilish elementlari uyg‘unlashadi. Rol o‘yinlari (masalan, “muharrir”, “olimpiyadachi”, “kashfiyotchi”, “mehmon kutuvchi”, didaktik o‘yinlar (masalan, “topib ayt”, “davom ettir”, “xatoni top”), simulyatsiya o‘yinlari (kichik “bozor”, “kutubxona”, “pochta”) bolani tashabbus ko‘rsatishga undaydi, chunki o‘yin vaziyatida u fikr bildiradi, harakat qiladi, muammoga yechim izlaydi. Bunda o‘qituvchi o‘yinni “faqat ko‘ngilochar” shaklda emas, aniq ta’limiy maqsad va natijaga yo‘naltirgan holda tashkil etishi kerak; o‘yin yakunida esa qisqa refleksiya (nima o‘xshadi, nimani boshqacha qilsak bo‘ladi) o‘tkazilishi tashabbuskorlikning refleksiv komponentini kuchaytiradi (Bruner, 1960).

Metodikaning samarali ishlashi uchun o‘qituvchi sinfdagi muloqot madaniyatini ham maqsadli shakllantirishi zarur. Tashabbus ko‘pincha jamoa ichida namoyon bo‘ladi: o‘quvchi fikrini aytadi, taklif beradi, boshqalarni ishontiradi, yordam so‘raydi yoki yordam beradi. Shuning uchun kollaborativ o‘qish usullari (juftlikda o‘qish, “Aylana stol”, “Jigsaw”ning soddalashtirilgan ko‘rinishi, “Think-Pair-Share”) boshlang‘ich sinf uchun moslashtirilib qo‘llanilganda, o‘quvchilarning ijtimoiy tashabbuskorligi ortadi. Kollaborativ o‘qish jarayonida o‘qituvchi rollarni taqsimlash orqali passiv o‘quvchini ham faollashtirishi mumkin: masalan, “savol beruvchi”, “javobni tekshiruvchi”, “misol keltiruvchi”, “xulosa qiluvchi”. Bu yondashuv o‘quvchida ijtimoiy mas’uliyat va o‘z hissasini qo‘shish ehtiyojini kuchaytiradi, bu esa tashabbuskorlikning qiymat komponentiga ta’sir ko‘rsatadi (Deci & Ryan, 2000). Biroq hamkorlikdagi ishni baholashda faqat yakuniy natija emas, jarayondagi faol ishtirok, tashabbus, muloqot odobi ham inobatga olinishi lozim; aks holda kuchli o‘quvchilar hamma ishni bajarib qo‘yishi, boshqalar esa chetda qolishi ehtimoli bor.

Baholash masalasi tashabbuskorlikni rivojlantirish metodikasida alohida o‘rin tutadi, chunki noto‘g‘ri baholash tizimi o‘quvchini tavakkal qilishdan, yangicha yechim taklif qilishdan qaytarishi mumkin. Boshlang‘ich sinfda formatif baholash (o‘qish jarayonida baholash) elementlarini keng qo‘llash tashabbusni qo‘llab-quvvatlaydi: o‘qituvchi tezkor va konstruktiv qayta aloqa beradi, xatoni jazolamaydi, balki o‘rganish uchun imkon sifatida ko‘rsatadi. Formatifik baholashning samaradorligi ilmiy adabiyotlarda isbotlangan: muntazam qayta aloqa o‘quvchining o‘z o‘rganishini boshqarishiga yordam beradi, natijada o‘ziga ishonch va tashabbus oshadi. Boshlang‘ich sinf sharoitida bu “yulduzcha va tilak”, “ikki ijobiy fikr + bitta taklif”, “rangli signal kartochkalari” (tushundim/tushunmadim), “o‘zini baholash termometri” kabi sodda usullar bilan amalga oshirilishi mumkin. Muhimi, baholash mezonlari o‘quvchiga tushunarli bo‘lsin: masalan, “men bugun savol berdim”, “guruhga yordam berdim”, “boshqacha yechim taklif qildim”, “taqdimotda qatnashdim” kabi tashabbus

ko‘rsatkichlari alohida belgilab borilsa, o‘quvchi tashabbusni qadrlanadigan natija sifatida ko‘radi.

Tashabbuskorlikni rivojlantirish metodikasini predmetlar kesimida integratsiyalash ham samarali hisoblanadi. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarni matn bo‘yicha savol tuzish, muqobil yakun o‘ylab topish, qahramonlar harakatiga baho berish, kichik sahnalashtirish, “muallifga xat” yozish kabi topshiriqlar orqali tashabbusga undash mumkin. Matematika darslarida esa masalani turli usulda yechish, “o‘zing masala tuz”, “xatoni top va izohla”, “eng qisqa yechimni top” kabi topshiriqlar o‘quvchining ijodiy tashabbusini rag‘batlantiradi. Tabiiy fanlar elementlarida kuzatish kundaligi, oddiy tajribalar, “taxmin qil — tekshir — xulosa qil” zanjiri bo‘yicha ishlash o‘quvchini tadqiqot tashabbusiga olib keladi. Tasviriy san’at va texnologiya darslarida loyiha mahsulotini o‘zi rejalashtirish, material tanlash, dizayn taklif qilish imkoniyati kuchli motivatsion effekt beradi. Jismoniy tarbiya va sinfdan tashqari faoliyatlarda esa jamoaviy o‘yinlar, kichik musobaqalarni o‘quvchilarning o‘zi tashkil etishi, sardorlik, hakamlik kabi rollarni bajarishi ijtimoiy tashabbuskorlikni mustahkamlaydi. Bunday integratsiya tashabbuskorlikni “alohida tarbiyaviy mavzu” sifatida emas, balki kundalik o‘quv faoliyatining tabiiy qismi sifatida shakllantiradi.

Metodikaning tarbiyaviy yo‘nalishi milliy qadriyatlar bilan uyg‘un bo‘lishi ham zarur. O‘zbek pedagogik an’analarida kattaga hurmat, kichikka izzat, jamoa manfaatini ko‘zlash, mehnatsevarlik, odob-axloq kabi fazilatlar yuqori qadrlanadi. Tashabbuskorlik esa bu qadriyatlarga zid emas, aksincha, ularni zamonaviy sharoitda amalga oshirishning faol shakli bo‘la oladi: masalan, o‘quvchi sinf tozaligiga doir tashabbus ko‘rsatadi, kitobxonlik aksiyasini taklif qiladi, sinfdoshiga yordam berishni o‘zi boshlaydi, maktab tadbirlarida faol qatnashadi. O‘qituvchi tashabbusni “shovqin” yoki “intizomsizlik” sifatida emas, to‘g‘ri yo‘naltirilsa ijobiy natija beradigan energiya sifatida ko‘rishi kerak. Albatta, tashabbuskorlikni rivojlantirish intizomni inkor etmaydi; u o‘zini boshqarish, qoidaga ongli rioya qilish, maqsadga muvofiq harakat qilish bilan uyg‘un bo‘lgandagina haqiqiy tarbiyaviy qiymat kasb etadi. Shu sababli o‘qituvchi tashabbus ko‘rsatish uchun “qoidali erkinlik” muhitini yaratishi maqsadga muvofiq: sinfda kelishilgan qoidalar (navbat bilan gapirish, boshqaning fikrini bo‘lmaslik, tanqidni hurmat bilan aytish, vazifani oxirigacha bajarish) bo‘ladi, lekin bu qoidalar o‘quvchining faol bo‘lishiga to‘siq qilmaydi.

Ota-ona bilan hamkorlik tashabbuskorlikni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi, chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchisining qadriyatlari va odatlari oilada ham shakllanadi. Agar oilada bolaga mustaqil tanlov qilish, kichik mas’uliyatlarni bajarish (sumkasini tartibga keltirish, kitobni ehtiyot qilish, uy yumushlarida yengil

yordam) imkoniyati berilsa, maktabdagi tashabbuskorlik ham oson rivojlanadi. Aksincha, haddan tashqari nazorat, “sen kichiksan, bilmayasan” kabi munosabatlar bolani passivlashtirishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi ota-onalar bilan muloqotda tashabbuskorlikning mazmunini to‘g‘ri tushuntirishi, “faollik” va “tartibsizlik”ni farqlash, bolani qo‘llab-quvvatlash, lekin uning o‘rniga hamma ishni qilib qo‘ymaslik bo‘yicha tavsiyalar berishi lozim. Ota-onalar yig‘ilishlarida kichik metodik tavsiyalar, uyda bajariladigan “tashabbus kundaligi” (bola bir hafta davomida qilgan foydali tashabbuslarini yozib boradi), o‘qilgan kitob bo‘yicha oilaviy muhokama kabi amaliy ishlar taklif etilishi mumkin. Bu jarayonda o‘qituvchi baholashda ham ehtiyotkor bo‘lishi kerak: tashabbusni faqat faol va gapdon bolalarda ko‘rib, tortinchoq o‘quvchini chetda qoldirmaslik zarur; tashabbus ba’zan sokin, ammo mas’uliyatli harakatlarda ham namoyon bo‘ladi (masalan, sinfdoshiga jim yordam berish, topshiriqni o‘z vaqtida bajarish, kerakli materialni olib kelishni o‘zi eslash).

Metodikani amaliyotga joriy etishda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalari hal qiluvchi o‘rin tutadi. O‘qituvchi tashabbuskorlikni rag‘batlantirish uchun darsni moslashuvchan rejalashtirishi, ochiq savollar berishi, muhokamani boshqarishi, konfliktlarni konstruktiv hal qilishi, differensial yondashuvni amalga oshirishi, har bir o‘quvchining kuchli tomonini ko‘ra bilishi lozim. Shuningdek, o‘qituvchi o‘zi ham tashabbuskor bo‘lishi, yangilikka ochiq, refleksiv fikrlaydigan, tajriba o‘tkazishga tayyor bo‘lishi kerak; chunki bolalar ko‘pincha o‘qituvchining xulq-atvor modelini takrorlaydi. Metodik jihatdan o‘qituvchi uchun “tashabbus indikatorlari” bo‘yicha kuzatuv jadvali ishlab chiqish foydali: unda o‘quvchining savol berishi, taklif kiritishi, muammo yechishga kirishishi, liderlik qilishi, o‘z xatosini tuzatishga intilishi kabi ko‘rsatkichlar muntazam qayd etib boriladi. Bu ma’lumotlar keyinchalik individual yondashuvni kuchaytirish, ota-ona bilan muloqotda aniq dalillarga tayangan holda ishlash, sinfdagi umumiy dinamika va metodik ta’sir samaradorligini tahlil qilish imkonini beradi. Bunday yondashuv ta’lim sifatini boshqarishning ilmiy-metodik tamoyillariga mos keladi hamda ta’limni tizimli tashkil etishga xizmat qiladi.

Tashabbuskorlikni rivojlantirish metodikasining samaradorligini ta’minlash uchun didaktik shartlar kompleksini ko‘rsatish mumkin: birinchidan, o‘quv muhitining psixologik xavfsizligi va qo‘llab-quvvatlovchi muloqot; ikkinchidan, o‘quvchiga mos darajada qiyinchilik (optimal challenge) beruvchi vazifalar; uchinchidan, tanlov va mas’uliyatni uyg‘unlashtirgan avtonomiya; to‘rtinchidan, hamkorlikda o‘qish va ijtimoiy rollarni rotatsiya qilish; beshinchidan, formatif baholash va refleksiya; oltinchidan, ota-ona bilan hamkorlik va sinfdan tashqari faoliyatni maqsadli tashkil etish; yettinchidan, o‘qituvchining refleksiv kasbiy pozitsiyasi. Bu shartlar o‘zaro

bog‘liq bo‘lib, ulardan birining sustligi umumiy natijaga ta’sir qilishi mumkin. Masalan, muammoli vazifalar berilsa-yu, lekin sinfda xato uchun masxara qilish holatlari bo‘lsa, o‘quvchi tashabbus ko‘rsatmaydi; yoki tanlov berilsa-yu, baholash faqat “to‘g‘ri javob”ga qaratilsa, o‘quvchi xavfsiz yo‘lni tanlaydi va ijodiy tashabbusdan qochadi. Shuning uchun metodika tizimli yondashuvni talab qiladi va u faqat alohida usulni qo‘llash bilan cheklanmaydi.

Zamonaviy raqamli vositalar ham tashabbuskorlikni rivojlantirishda qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi, biroq boshlang‘ich sinfda bu masalada me’yor va maqsadga muvofiqlik muhim. Masalan, o‘quvchilar kichik audio-hikoya yozib berishi, rasmli taqdimot tayyorlashi, sinf blogi yoki “devoriy gazeta”ning raqamli variantini yaratishi mumkin; bunda o‘qituvchi raqamli xavfsizlik, mualliflik odobi, vaqt me’yorini ham tarbiyaviy jihatdan nazorat qiladi. Raqamli vositalar o‘quvchiga o‘z g‘oyasini taqdim etishning yangi shakllarini beradi, bu esa tashabbuskorlikni kuchaytirishi mumkin, ayniqsa tortinchoq bolalar ba’zan yozma yoki vizual shaklda o‘z fikrini erkinroq ifodalaydi. Shu bilan birga, raqamli faoliyat ham hamkorlik va refleksiya bilan boyitilsa, faqat “texnik ko‘nikma” darajasida qolib ketmaydi. Xalqaro tajribada ham 21-asr ko‘nikmalari tarkibida tashabbuskorlikka yaqin bo‘lgan kreativ fikrlash, hamkorlik, muammoni hal qilish kabi kompetensiyalar ta’kidlanadi.

Umuman olganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tashabbuskorlik fazilatlarini rivojlantirish metodikasi o‘qitish va tarbiyaning integratsiyalashgan tizimi sifatida namoyon bo‘lib, u psixologik-pedagogik qonuniyatlarga, kompetensiyaviy yondashuvga va milliy ta’lim siyosati ustuvorliklariga tayanadi. Metodika o‘quvchining ichki motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash, o‘ziga ishonchini mustahkamlash, muammoli vaziyatlarda faol bo‘lishga o‘rgatish, jamoada muloqot va hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda refleksiya orqali o‘z-o‘zini boshqarishga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Tashabbuskorlikni shakllantirishda darsdagi metodlar (muammoli ta’lim, o‘yin, loyiha, tadqiqot, kollaborativ ish), baholash yondashuvi (formatif baholash), sinf muhitining madaniyati (psixologik xavfsizlik), oila bilan hamkorlik va o‘qituvchi shaxsining namunaliligi o‘zaro uyg‘unlashgandagina barqaror natija kuzatiladi. Shunday qilib, tashabbuskorlikni rivojlantirish metodikasi boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishning muhim omili bo‘lib, u o‘quvchini keyingi bosqichlardagi murakkab ta’limiy va ijtimoiy vazifalarga tayyorlaydi hamda jamiyat uchun faol, mas’uliyatli, yangilikka intiluvchan shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York: W. H. Freeman.
2. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 5(1), 7–74.
3. Bruner, J. S. (1960). The process of education. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227–268.
5. OECD. (2019). OECD Learning Compass 2030: A series of concept notes. Paris: OECD.
6. Thomas J. W. (2000). A review of research on project-based learning. San Rafael, CA: Autodesk Foundation.
7. Vygotskiy L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. O‘zbekiston Respublikasi. (2020). “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. Toshkent.
9. Yo‘ldoshev, J. G‘., & Usmonov, S. (2004). Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. Toshkent: O‘qituvchi.
10. G‘afforova, T. (2018). Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi (o‘quv qo‘llanma). Toshkent: “Fan va texnologiya”.